

Esthers bakgrund. Romanen *Deborah*

Vi förflyttar oss nu till Polen vid tiden före första världskriget. Där, i en judisk rabbinfamilj i Bilgoraj, föddes Hinde, Esther Singer 1891. Hennes barndom, tonårsliv och kvinnoblivande påverkades starkt av de patriakaliska, religiösa omständigheter och familjerelationer hon växte upp i. Var det arv, miljö, yttre faktorer och händelser i tiden som styrde hennes utveckling och avsatte sig i hennes verk. Vilken plats har hon i judisk litteratur?

Min uppsats inriktas på romanen *Deborah*

1936 publicerades hennes första roman *der scheydim tants*---en lätt maskerad självbiografi. Boken översattes 1946 från jiddisch till engelska av sonen Morris Kreitman, pseudonym Maurice Carr. Titeln ändrades då till *Deborah*. Varför? Det återkommer vi till.

Huvudpersonen Deborah i romanen *Deborah* är en oönskad dotter till omaka föräldrar. Hon är fjorton år, när vi möter henne. Fadern är en opraktisk, känslös hassidisk⁸ rabbin---modern är skeptisk, kylig, intelligent och beläst. Hon kommer från en misnagdic⁹ familjebakgrund. I romanen finns många scener, som återger den unga flickans tristess, längtan efter böcker och utbildning Hon jämför sin situation med brodern Michaels---han skall studera, bli något, få komma ut i världen.-Vad skall jag bli? frågar hon modern. - Ingenting, blir svaret. Vad kan en flicka bli? Hennes framtid är redan utstakad--- som blivande maka och mor. Att sköta hushållssysslor är en god början och det ägnar sig Deborah åt. I hemlighet läser hon det hon kommer över, bl. a. en rysk bok, som hon lär sig utantill. Deborah känner sig orättvist behandlad, avvisad av modern, som från sin soffa dirigerar vad som skall göras. Själv är hon krasslig och ägnar sin tid åt bokläsning. Denna laddade familjesituation återkommer och känns kvävande, innesluten som familjen är i en shtetl, lika grå och stillastående som atmosfären i vardagsrummet. Deborahs tillkortakommanden, som ovan framhållits, speglar troligtvis erfarenheter från Esther Kreitmans liv.

Hur hanterar Deborah sin situation?

Hennes inneboende frustration tar sig allehanda märkliga uttryck. Hon får plötsliga utbrott av ilska, sorg, skrattar och gråter lika lätt, blir stundtals ”borta” i krampanfall. En föreställning om att det var lättare att vara pojke, tycks föresväva henne. Om Esthers sjukliga beteende vittnar bl.a. hennes bröder i sina memoarer.

Deborahs far utses till lärare i en jeshiva på en större ort, där familjen stannar en tid, tills ett nytt uppbrott står för dörren. Flytten till Warszawa innebär hopp om förändring för Deborah. Scener från den första tiden är emellertid ganska nedslående. Tre veckor” ugglar” hon inomhus –hon har inga passande kläder, framför allt en hatt. Känslor av ensamhet och värdelöshet drabbar henne ofta. Ingen har sagt adjö till henne, när hon for till huvudstaden. Revolt mot modern ligger kvar och pyr.

Möten

En chans till förändring infinner sig, när Deborah börjar i en aftonskola och får en väninna, Bialka, som hon genast omfattar med stor sympati. Hon inlemmas i en demokratisk rörelse och möter där andra ungdomar. Allt måste dock ske i hemlighet---röjs något, kan det bli farligt. Politiskt arbete innebär krav på lojalitet, beredskap till offer. Programmet finns på pamfletter. Medlemmar rekryteras framför allt från arbetarklassen, men även ungdomar från rabbin- och tsadikimfamiljer¹⁰ finns med. Deborah får höra om kamraters olika öden, som fångar i Sibirien, t.ex. Kort tid efter ett möte står Deborah som medlem på Socialistpartiets lista. Hennes arbete i en cell innebär krav på ansvar och gott omdöme.

Vad vet Deborah egentligen om politik? På Bialkas förfrågan vid ett tidigare möte uppger hon, att hon läst några kapitel ur Karl Marx *Politische Oekonomie* men haft svårigheter att förstå och blivit lite konfunderad. Hon hade dessutom läst ganska mycket om nihilisterna, om anarkisten Michal Bakunin. Deborah tillstår även, att hon aldrig kommit i kontakt med människor utanför sin klass, vidare att hon älskar sina föräldrar och känner medlidande med sin krassliga mor, den duktigaste och mest intressanta kvinnan i världen.

Mötet mellan Bialka och Deborah är intressant. Å ena sida har vi en radikal, beläst, medveten kvinna, som är självförsörjande och å andra sidan en naiv, lättpåverkad, som ej kan stå på egna ben. Här belyses också ett bra exempel på motsatsen mellan en representant för ett modernt, sekulariserat liv och ett annat, tyngt av tradition och ofrihet.

Deborah håller sina förehavandena hemligt för föräldrarna. Hon känner spänning med det nya och uppskattas särskilt av de manliga medlemmarna. Så inträffar något som kommer att innebära en vändning. Vid ett möte dyker en karismatisk ledare upp. Det är Simon, som Deborah tidigare mött som jeshivastudent hos "den store tsadiken"-----en begåvad ung man i lära hos Deborahs far. Vid det mötet såg de varandra djupt i ögonen. Stunden var kort men intrycket dröjde kvar hos henne. En annan ung student, Motl, hade försett Deborah med "farliga" böcker, som visade sig komma från Simon.

Nu förebådas ett känslomässigt sammanbrott för Deborah. Bialka, även hon intresserad av Simon, märker Deborahs förälskelse. Svartsjuka kommer in i bilden. Den brinnande känsla hon får för Simon gör henne förvirrad, tankarna roterar i hennes huvud, hon skrattar och gråter och uppför sig märkligt. Simon betraktar Deborah som en idealist utan ett bestämt ideal. Hon är född att älska, menar han, men själv är han ej mäktig att realisera ett förhållande .

Så utesluts Deborah från sin cell och hennes socialism ebbar ut. Vart tog den vägen i det känslomässiga tumultet? Den dukade under. Fördjupas hennes tillstånd till galenskap eller förmår hon vända det till något kreativt?

Läsaren stannar upp och reflekterar.

Kris

De traditionsbundna föräldrarna ingriper och arrangerar ett äktenskap med en diamantslipare från Antwerpen (skildras i I.B. Singers memoarer *In my fathers court*) . Detta blir för Deborah en flykt och flytt från en patriakalisk, starkt traditionsbunden, religiös tillvaro i östeuropeisk, askenasisk miljö till ett nytt liv i Västeuropa. Hon kommer åter in i en judisk omgivning med judisk släkt, men allt är i väst mycket friare, modernare men också moraliskt uppluckrat.

Bröllopet äger rum i Berlin. Det är en uppskakande läsning. Bruden är totalt likgiltig för vad som sker runt henne. Den nya släkten är en brokig skara. Till den och den unge maken kan hon inte knyta några band. Svärfadern vill avbryta bröllopet, då han tycker sig utskämd av bruden, vars klänningsärm lossnat och blottlägger hennes arm. Det hela är ett bröllop med starka hassidiska inslag, liv, rörelse, sång och musik, feberaktig dans och dryckenskap. Deborah dras in i dansen, virvlar runt som en främling bland främlingar, ser i centrum av dansen Simon, som gratulerar henne.

Romanens titel

Innan jag vid läsningen kom till avsnittet om "dagen efter bröllopet", hade jag funderat länge på titeln *der scheydim tants*, som i engelsk översättning fick den tama titeln *Deborah*. Nu får jag för första gången möta uttrycket i texten.

Bröllopfesten ägde rum på ett hotell. Ägarens dotter hade bevittnat festen och frågat Deborah om den fantastiska, underbara dansens namn. Hon svarar, att det var en djävuls dans, som är speciell för polska judar---en rituell dans. Kanske påminns jiddischläsaren om en liknande dans, presenterad av *S. Anski* i skådespelet *der dibbuk*.

Som många vet, var en dibbuk en död människa, tvingad att gå igen på grund av sina synder. Den tog sig in i en levande person, frivilligt eller med tvång och vållade mycket lidande för den besatte. Det fanns många variationer på temat. Förutom *S. Anskis* skådespel kan man läsa romanen *Satan i Goraj*, av Kreitmans bror *I.B.Singer*, där den unga flickan Rechele blir besatt. I *Knut Ahnlunds* bok *Isaac Bashevis Singer* framhålls en intressant modell, att dibbukar och andra andevarelser svarade för djuppsykologin i det judiska samhället. Dessa monster föregriper psykoanalysen och senare tids diagnostik av psykisk störning. Senare begrepp som bortträngning och regression blev levande, konkreta makter i judisk kontext.

Själv tycker jag dansen symboliserar alla de förvirrade tankar, andar, som intagit hennes sinne och virvlar runt, runt. Kan det vara slutet på det gamla eller början till slutet på det nya?

En länk går till sista kapitlet, som skildrar en dröm, en hallucinatorisk upplevelse med detaljerade konkreta beskrivningar. Deborah står återigen inför ett uppbrott. Bort från Antwerpen och äktenskapet! Hem till Warszawa! Stationer, överfulla tåg, myller av resenärer med överfulla packningar. Tågvislor, rök och trängsel, hungrande och törstande.

Och där-----inget hem, inga föräldrar-----allt är borta.

Hon vaknar ur sin dröm. Nyheter dånar ut om ett mord på en österrikisk kronprins i Serbien. Ett världskrig står för dörren! Var hennes dröm ett förebud om alla de hemskheter, som skulle komma?

Autobiografi och memoarer

”Deborah räknas som en självbiografisk roman, tunt maskerad som fiktion. Låt oss se vad begreppen autobiografi och memoarer innebär.

Enligt NE (nationalencyklopedin) är autobiografi en litterär genre, där författaren skildrar sitt eget liv och sin utveckling. Den har större utrymme för fiktion, är mer litterärt utformad. Fakta ur livet anges ofta på ett subjektivt sätt. Feministisk litteraturforskning riktar fokus på identitet och autencitet i den kvinnliga självbiografien. Exempel på autobiografier är t.ex. Rousseaus *Confessions*, Augustinus *Bekännelser* och August Strindbergs *Tjänstekvinnans son*.

Memoarer är, enligt samma källa, NE, en litterär genre, består av skildringar från det förflutna, baserade på författarens egna minnen av privata upplevelser eller historiska händelse. Ofta skrivs memoarer av betydelsefulla personer inom något kulturellt, politiskt eller militärt område. Trovärdigheten är viktig, då det kan förekomma avsiktlig glömska, tillrättaläggande och självförsvar.

Stämmer begreppet autobiografi in på romanen *Deborah*?

I romanen *Deborah* finns förklädnader. Esther kallas för Deborah, brodern Israel Joshua är Michael. Esthers far, Pinchos Mendel Singer, kallas Avram Ber och modern Batsheva blir Raizela. Bröderna Isaac och Moishe omtalas inte i romanen. Beskrivningen av Antwerpen och vissa platser där är fritt behandlade. Däremot skildras föräldrarna verklighetstroget. Som tidigare nämnts hade de olika religiösa bakgrunder, hassidisk och misnagdim. Esthers morfar hade gett sin dotter en omfattande uppfostran och utbildning och diskuterade gärna med henne, vilket var ytterst ovanligt. Pinchos Mendel var mycket irriterad över svärfaderns agerande. Flickor skulle ej höja sin röst och uttala sig. De skulle vara tysta. Som en följd av denna sin inställning ville han ej ge sin dotter Esther tillgång till studier. Balansen var rubbad i föräldrarnas förhållande. Modern beskrivs av äldste sonen som "a froy mit a mansbilishn kop". Mannen var mer lik en kvinna. Bröderna Singer, Israel J. och I. Bashevis, skriver om detta i sina memoarer.

Vad vet vi då om Hinde Esther Singer-Kreitman ?

Dt finns vittnesbörd från brodern Isaac i hans memoarbok *In My Father's court*. Hennes sjukdomssymptom visade sig i utbrott av krampanfall, hysteriska skratt och gråtattacker.

Sonen Morris Kreitman, pseudonym Maurice Carr, skriver i den biografiska essän *My Uncle Yitzhak* bl.a. om familjen och omständigheterna kring modern Hindes födelse. I besvikelse över att barnet ej var en son, lämnades flickan till en amma med man och många barn. I ett rum bodde alla—den nyfödda fick plats under bordet. Batsheva kom en gång i veckan för att titta till barnet men rörde det inte. Barnets ögon var täckta av spindelväv och damm. Efter ett par år kom barnet hem, men resten av livet hade Hinde besvär med ögonen, spasmer och ryckningar. (Hänförde sig detta till den sjukdomsbild, som olika personer senare beskrev?—min kommentar)—Kom Hinde Esther ihåg sin vistelse under bordet, undrade sonen. Nej, bara det modern Batsheva senare berättat.

Morris skriver om moderns irritation över att bli avbruten, då hon berättade något. Helst talade hon om sina bröder, om I. Joshua med passion, häftig kärlek och häftig svartsjuka, om "der roiter", Isaac, med förnöjelse, så också om den

yngste brodern Moshe. Hinde talade mindre om sig själv. När hennes arrangerade bröllop kom på tal, ”andades hon eld”. På väg till detta under tågresan till Berlin uppmanade Batsheva henne att göra sig av med sina skrivna berättelser, som fanns i en resväska. Ryska officerare, som var ombord på tåget, kunde kanske komma över dessa och anse dem upproriska. Hinde rev sönder och släppte ut dem genom fönstret.

Morris återger sitt och moderns besök i Warszawa 1926, då familjen träffades. Hinde slängde sig om brodern I. Joshuas hals--- mer än systerlikt--- han tycktes inte uppskatta detta. Under resten av vistelsen var hon tyst och höll sig på avstånd från brodern. När morföräldrarna, Pinchos och Batsheva mötte Hinde, utbrast morfadern till Morris—Jag älskar verkligen din mor Hindele och dig Moshe, hennes käre son, älskar jag också.

Morris anger vidare, att modern Hinde var den första av syskonen, som började skriva och fick erkännande under sitt gifta namn Esther Kreitman. Hennes autobiografiska roman *der sheydim tants* utgavs i Warszawa 1936 och översattes sen av honom under titeln *Deborah*.

Tack vare den engelske författaren Clive Sinclair upptäcktes hon, medan han gjorde en forskningsstudie *The Brothers Singer*. Sen dess har romanen *Deborah* fått nytt liv i både England och USA och översatts till franska, tyska och danska.

Morris återger ännu ett besök, denna gång i Paris, där hans egen familj var närvarande. Farbrodern Isaac kom, likaså Hinde från London. Vid det tillfället fick Hinde ett hysteriskt anfall, lugnade sig på Isaacs uppmaning att ej göra barnen upprörda. Sonen sökte hjälp för modern både i Paris och London. Diagnosen tydde på nervösa besvär.

Även sondotten Hazel Carr ger ett porträtt under rubriken *Min farmor Esther*. Hon målar upp en dysterbild av en alltid svartklädd gestalt med stort hår och kalla blåa ögon. Farföräldrarna bodde i ett mörkt, kallt hus i London. Farmodern var skrämmande, farfadern mer jovial. Esther var ingen farmor, som gjorde ”apfelstrudel” till sitt barnbarn, som inte ”sågs” av henne. Hazel fick för sig, att hon själv var en katastrof, då hennes föräldrar tvingats gifta sig, då

hon väntades. Esther ville ha sonen för sig själv och kom inte överens med svärdottern.

Esther var mycket bestämmande över sonen, men brydde sig inte om sin make. Moishele älskade sin mor. Hans uppgift var att skydda henne och han kände sig skyldig, att han älskade sin hustru. En tragedi, att så binda en son till sig och få honom att känna skuld. Ibland fick Moishe och hans familj bo på hotell, för att hindra Esther att bo hos dem. Han berättade också för dottern, hur farföräldrarna revolterat mot traditionen på grund av det arrangerade äktenskapet. Esther hade kastat bort peruken, mannen rakat av skägget. Barnbarnet kom ihåg hur farmodern alltid berättade historier för sin son om *di alte heyim* och alla vilda drömmar med onda andar, som kom under natten. Brodern Isaac kröp då upp i hennes säng, då hon lovade att berätta historier för honom.

Moyse skrev om sin mors död. Hon ville bli kremerad, för att inga djävlar skulle inta hennes kropp.

Detta var ett barnbarns bild av sin farmor.

Introduktionen av 2004 års utgåva av *Deborah* skrevs av Ilan Stavans med en kort sammanfattning av Kreitmans liv och familj. Han framhåller, att romanen återtrycktes 1983 av Virago Press och 2004 av Feminist Press. Anita Norich skrev ett efterord till samma utgåva, varifrån ovanstående vittnesbörd av son och sondotter är hämtade.

Norich ser vissa likheter mellan författaren och Deborah. Först gäller det flykten (flytten) från Bilgoraj via hassidisk-court, Radzymin till Warszawa och Antwerpen. Båda revolterar mot religion, fattigdom och översitteri mot kvinnor. Ett tillstånd av lättnad infinner sig vid upplevelse av kärlek(Simon), vid läsning av litteratur, vid inträde i aftonskola och möte med politisk radikalism. Esther och Deborah flyr in i ett misslyckat äktenskap. De fruktar att bli tokiga--- en roll som *mad-woman in the attic*¹² på basis av arv och historia. Romanen slutar, när första världskriget bryter ut.

Vad som ej stämmer är däremot bilden av judiska mödrar, vanligen skildrade som överdrivet omtänksamma och omhändertagande, vilket det ofta skämtas

om. Även miljön, som Esther och Deborah längtar bort från, då de håller på att bli alltför störda, är beskriven som kvävande, kuvande, långt från den nostalgi, som Esthers bröder kunde uttrycka.

Förhållandet mor och dotter diskuteras av Norich, även andra familjekonstellationer. Deborah avundas sin mors bildning och tillgång till böcker, uppfostrad som hon är av en misnagdic far. Brodern Michael skall studera Talmud enligt föräldrarnas önskan, men han har en egen vilja. Deborah tillåts ej utbilda sig och bli lik sin mor, enligt den hassidiske fadern. Denne är starkt beroende av hustrun, som blir sin mans rådgivare. Konflikt mellan barn och föräldrar gäller oftast en sons uppror mot fadern, men i romanen utspelas detta mellan dotter och mor. Ett exempel är Deborahs läsning av förbjudna texter. Hennes önskan är att bli oberoende och kunna öppna dörrarna ut till det moderna livet. Modern Raizela och Deborah är båda kyliga och skeptiska. Ett samband mellan dem antyds, påpekar Norich, när Deborah får tag på moderns bok och läser den på tågresan till Antwerpen efter bröllopet. Det gäller en bok av *haskolans*¹³ (upplysningen) banérförare, Moses Mendelsohn. Deborah anklagas av svärfadern för att vara fritänkare och kättare. Det var förbjuden läsning, sådan som Avram velat undvika för Deborahs del.

Det finns likheter mellan författaren och Deborah. Kan romanen då läsas som autobiografi? Anita Norich vill framför allt se den som politisk, socialistisk. Den tar upp frågor om klass, kön, maktlöshet, tystnad. Fattiga och kvinnor måste få en röst, en sådan som Deborah vill ge åt sin separation från familjeförhållandena. Att bli självständig, att kunna skapa ett "kvinnojag" innebär för henne rätt till utbildning, kulturell och politisk medvetenhet. I kärlek finns bara en kortvarig befrielse. Sexualitet berörs knappt i romanen. Befrielse kräver kamp och i denna måste ansvaret, både för sig själv och andra, ligga hos individen

Så långt Efterordet.

Ytterligare aspekter utvecklar Anita Norich i essän *The Family Singer and the Autobiographical Imagination*. Hon jämför de tre Singerförfattarnas självbiografiska verk, *der sheydim tants*, *fun a velt vos iz nishto mer* och *mayn tatns beth-din-shtub*. De tre böckerna refererar till samma tidsperioder, har ett

kronologiskt-geografiskt fokus med flytten från Leonzyn via Radzymin, Bilgoraj till Warszawa.

Syskonen tillhör samma familj, samma miljö men har tre olika "jag". Gemensamt har de också ett slags revolutionär anda, vilja att lämna sin religiösa hemmiljö och få visa fram sina liv i litterär form, då de förklarar sin separation från samhället och dess normer. Anita Norich tar upp den intressanta konstellationen jaget—samhället.

I judisk kontext, framhåller hon, finns en spänning mellan fokus på samhället och fokus på jaget. Svårigheten blir att skapa jaget, skilt från samhället och se hur detta *jag* är konstruerat i jiddisch-litteraturen. Det finns nämligen en myt om samhället, som hindrar självdefinition, att kunna göra egna val och se det unika i jaget. Diskussion kring detta gäller i hög grad för kvinnolitteraturen enligt Norich, som anser Kreitmans texter mer dramatiska än brödernas.

Anita Norich utvecklar intressanta tankar kring innebörden av begreppet autobiografi. Detta innehåller olika delar, dels att skriva och skapa, dels att läsa och tolka. Vi kan läsa texter kronologiskt med fakta, som kan verifieras eller texter med ett bestämt tema. Autobiografier fokuserar på jaget, memoarer på andra och på händelser, understryker N. (jämför NE:s definition, sid.5) Gränsen däremellan kan vara snäv. Då må en läsare, anser jag, tolka en text efter egen uppfattning. Här kan man inte tala om vad som är rätt eller fel. Frågan om texten tillhör den ena eller andra genren, blir då mindre viktig. .

I sitt skrivande visar de tre syskonen på könsskillnader. Hos bröderna blir det förflutna nostalgiskt. De skriver om personliga minnen och sociala skildringar, där jiddischläsare kunde känna igen sig. Esther väljer fiktion och frigörelse från det förflutna. " *Oysland, nisht zayn dem moyre-horo's tokhter, firn zikh, vi vet es zikh glustn, zayn fray fun alts, avecforn fun alts un ----fartik*" (utland, inte vara rabbinens dotter, att följa sin önskan, att bli fri från allting, att resa iväg från allting och----färdig). Hon vill vara en modern kvinna, ej utsatt för angrepp av familj och omgivning, skaffa en kvinnlig identitet. Balansen är svår att finna och en helgjuten individ – ett jag –blir till fragment, precis som språket, handlingar och platser i romanen. Att bryta sig loss innebär många byten, andra perspektiv. Vad når då Deborah fram till? Norich betonar ett slags insikt –en acceptans. Deborah skyller inte på någon eller något längre. "Jag förtjänar att

bli straffad”. Det gäller att vara sann mot sig själv och andra och släppa sina fixa idéer, t.ex. att modern ville bli av med henne. Här visar Norich på Deborahs komplicerade karaktär, som själv ansvarig, ej längtande efter någon men ändå kännande sig ensammare än någonsin. Ingen lösning finns. Det är klart uttalat i romanen.

Den autobiografiska dimensionen diskuteras i Michael Boydens essä *The Other Singer Linguistic Alterity in Esther Kreitmans Transit Fiction*. Boyden menar, att både Anita Norich och Clive Sinclair, vilken återupptäckte Esther Kreitman, lägger stor vikt vid det autobiografiska och varnar för att betrakta henne som en ”madwoman in the attic”. Det finns enligt Boyden faktorer, som komplicerar den autobiografiska innebörden. Det gäller t.ex. familjemiljöns betydelse för bildandet av jaget. Vi har för lite kunskap om Kreitmans aktuella liv. Det är skillnad på namnen på familjemedlemmarna i romanen och i verkligheten. Deborah föder inte barn (mot Norichs åsikt ”tunt maskerad autobiografi”). Romanen innehåller intertextuella referenser till jiddischklassikern *S. Anskis der dibbuk*. R. Wisse antyder, att dansen relaterar till andliga värden, som står över förnuftet. De älskande förenas i döden. Hos Kreitman överges Deborah av Simon, som hon ser i bröllopsdansen. Här broderar Kreitman ut den litterära texten utifrån egna erfarenheter.

Syskonen Singers autobiografier tycks vara en angelägenhet för familjen. Barnen hjälper till med översättning. För Esthers del översatte sonen hennes roman till engelska och titeln ändrades.

Radering av det tyska kulturinslaget skedde. I romanens original läste Michael och Deborah Goethe och Fallersleben, i den engelska versionen citerar de Pushkin. Detta gjordes av hänsyn till en annan publik, men har betydelse för hur vi tolkar hennes verk. Fler avvikelser än hos Norich finns här.

Boyden poängterar temat mental hälsa—galenskap. Det finns en obalans mellan individ och den sociala ordningen i samhället. Galenskap är både individuell och samhällelig. Detta relateras till judarnas speciellt utsatta situation, motsats mellan östeuropeisk judenhet och västeuropeiskt

industriamhälle, där konflikt mellan tradition och sekulariserat liv framställs i Kreitmans romaner Deborah och Brilyantin. Galenskapen visar sig också i språket, i multilingualism, i translitterärt språk, så som det talades i transitsamhällen t.ex. i Antwerpen. Här kommer Boyden in på problematiken kring översättningar, vilket jag inte skall utveckla här. Det blir en annan uppsats.

Sammanfattning

Glikl och Esther skrev sina livshistorier på jiddisch(Glikl på västjiddisch). De kom från askenasisk miljö i Väst – och Östeuropa. Omkring tvåhundra femtio år skilde dem åt. De levde under patriarkala förhållanden, i strukturer, där männen stod över och kvinnor och barn längre ner på skalan. Detta yttrade sig bl.a. i språket. Loshn-koydesh var elitens, dvs de lärda språk, medan jiddisch var vardagsspråket för poshete layt, obildade män och kvinnor.

Glikl hade en fri ställning och var inte beroende av manligt beskydd. Hon gjorde själv affärsresor och handlade på börsen i Hamburg. Hon hade ett vittförgrenat nätverk av familje- och församlingsmedlemmar. I övrigt höll hon sig inom sitt judiska getto. Esthers (D.s) rörelseområde var begränsat av hemmet och familjen. Hon hade knappt några vänner.

Glikl hade som ung fått en viss uppfostran, gått i cheder och haft tillgång till böcker. Esther längtade efter utbildning och böcker.

Glikl förde ett aktivt liv och blev sjuttiofyra år. Hennes fasta punkter var Altona, Hamburg och Metz. Esther skötte sysslor i föräldrahemmet. Hennes trånga, pressande miljö utlöste en flykt, flytt från Polen till Belgien och England. Här skrev hon en andra roman, Brilyantin (Diamonds) 1944, och en novellsamling Yikhes(Lineage), 1949. Esther blev sextiotre år. Hon dog 1954.

Bådas författarskap hade en utgångspunkt i en livskris, en för tidigt bortgången make och ett arrangerat, misslyckat äktenskap.

Glikls bok har fått titeln ”memoarer, Esthers ”autobiografi med fiktiva inslag”. Det tycker jag är mindre viktigt att veta för själva läsoplevelsen. Att de har sin

givna plats i judisk litteratur är däremot självklart. Noteras kan, att publiceringen av Glikls memoarer på jiddisch kom först 1896 av D. Kaufmann . Esther Kreitman har rönt mer uppmärksamhet genom åren, framför allt av feminister och forskare i England och USA.

Vad jag uppskattar hos Glikl är att hon till fullo utnyttjar den mentala utrustning hon har begåvats med. Hon hade från början goda förutsättningar i livet trots ställning som judisk gettokvinna i ett oroligt Tyskland under 1600-talet. Hon kan vara en drivfjäder för andra kvinnor. Esther är mer komplicerad. Avvisad som barn och utan någon förebild, upplevd sig som oälskad, det är en dålig start i livet. Finns ingen personlig förankring i religionen, är måhända politik en väg till modet att förändra och träda fram med sin röst i litteraturen för oberoende och egenvärde. Det gjorde hon--- en modern kvinna utan sentimentalitet.

I inledningen citerade jag utdrag från *Ordspråksboken* om en judisk kvinnas roll. Det var i biblisk kontext. I sekulär bemärkelse handlar det om så mycket mer. Vad många efterfrågar och efterlyser, framför allt feminister, är det utrymme judiska kvinnor gjort sig förtjänta av, plats för sig själva, för det egna jaget , både i sina kvinno- och samhällsroller. Här kan ljuset falla både på Glikl och Esther som inspirerande jiddischförfattare.

I

Källförteckning

Hahn-Brody-Fürstenberg: *Judarnas historia*, Prisma, Stockholm 1970

Schulman, Salomon: *Jiddischland*, Bokförlaget Nya Doxa, 1996

Hilde Rohlén-Wohlgemuth : *Judiska kvinnogestalter*, Trado Books

Katz, Dovid: *Words on Fire The unfinished Story of Yiddisch*, Perreus Book Group, Basic Books, USA

Kaufmann David: *Zikhroynes mores glikl hamil – Die Memoiren der Glückel von Hameln 1645-1719*, Frankfurt am Main 1896

Pappenheim Bertha, mit einem Vorwort von Viola Roggenkamp: *Die Memoiren der Glückel von Hameln* Aus dem Jüdisch-Deutschen, Beltz Taschenbuch 2005

Kreitman Esther: *The Dance of The Demons* : Translated from Yiddish by Maurice Carr, *Introduction* by Ilan Stavans, *Afterwords* by Anita Norich

Biographical Essays by Maurice Carr and Hazel Karr. Originally published by The Feminin Press as Deborah in 2004 At The City University of New-York, New-York City

Kreitman Esther: *Deborah* – With a new Introduction by Clive Sinclair: Translated by Maurice Carr, Virago Press 1983

Hadda Janet: *Isaac Bashevis Singer: A Life*, Madison: Wisconsin University Press 2003

Ahnlund Knut: *Isaac Bashevis Singer*, Bromberg 1979

Norich Anita: *The Family Singer and the Autobiographical Imagination*,
Prooftexts 10 no.1 (1990) : 104, Departement of English, Program in Judaic
Studies, University of Michigan

Boyden Michael: *The "Other Singer": Linguistic Alterity in Esther Kreitman's
Transit Fiction*, Prooftexts 31: 1-2 Winter – Spring 2011

<http://www.ne.se/lang/memoarer>

<http://www.se/lang7/självbiografi>

[http://en.wikipedia.org/wiki/Esther Kreitman](http://en.wikipedia.org/wiki/Esther_Kreitman)

[http://eng.org/wiki/The Madwoman in the Attic](http://eng.org/wiki/The_Madwoman_in_the_Attic)

Ordförklaringar

1.messianismen : väckelserörelse, som hoppades på Messias återkomst.

Personer kunde utge sig för att vara Messias.

2.Kheder (cheder): religionsskola, huvudsakligen för pojkar från tidig ålder.

Framför allt lärde man sig det hebreiska alfabetet, alef beiz, (känd sång: oyfn pripetshik).

3.Tsene-urene, kvinnobibeln från 1616, av Rabbi Jacob ben Isaac Ashkenaz af Mezritsh. Skriven på vardaglig jiddisch.

4.Mayse-Buch (berättelseboken) från 1602, innehållande Talmudhistorier, legender, far- och son-temat. Även icke-judiska källor (riddarsagor). Sammanställt av Jacob ben Abraham.

5.Loshn-koydesh är hebreiska, det heliga språket.

6.Talmud är rabbinska kommentarer till Tora.

7.Kabbalah (kabile på jiddisch) judisk mysticism. Skriften Zohar

8. khassidisk av khassidism, judisk väckelserörelse, grundad av Baal-Shem tov på 1700-talet. Rörelsen finns nu i USA och Israel.

9. mitnagdim, motståndare till khassidismen

10.

10. tsadik(im), rättfärdig, manlig ledare, samlade troende kring sig, ofta som "hov".

11. Bakunin, Michail, rysk anarkist, deporterad till Sibirien. Lyckades fly till Japan och London. Vid polska upproret 1863 kom han till Stockholm och var ung. ett år där. Medverkade till stiftandet av Internationales. Strid med Marx och uteslöts ur densamma 1872.

12. "the mad-woman in the attic", titeln kommer från Charlotte Brontës roman Jane Eyre, där en äkta man håller sin hustru instängd i en vindskupa. Kvinnan --- ängel eller monster, ofta ett synsätt hos manliga skribenter. Detta spillde över på kvinnor och kvinnliga författare.

13. haskala (jidd. seikhl, förnuft) upplysningsrörelse omk. 1770-1880. Moses Mendelsohn var banérförare. Utbildning och tyska språket var viktigt.

